

jezera, t. j. v nirvani, v popolni smrti. — Ali bo to Cankarjeva zadnja beseda? Mar ne vidi v človeštvu še druge vrste dejanj, ki niso živalska, ki se iz golega materializma ne dajo razložiti, n. pr. boji za svobodo, samozatajevanje itd.? Če v slabicah višji človek podleže živali, ali naj zato rečemo, da višjega človeka ni? Ali ni to sofizem, laž in prevara?

Dr. J. D.

Zgodovinski roman. D. V. Deželič: **V burji in viharju.** Poslovenil Starogorski. Izdalo in založilo uredništvo Slov. ilustr. tednika. Ljubljana, 1912. Izmed vseh literarnih vrst je zgodovinski roman najbolj zaostal v svojem razvoju, ker že po svojem bistvu laže ostane v starih formah, kakor, recimo, roman iz družabnega ali družinskega življenja. Roman, čigar snov je vzeta iz sodobnega življenja, je z izpremembo življenjskih oblik tudi sam navezan na ta napredek. Razvoj eksperimentalnih ved je rodil iz sebe naturalistični roman na Francoskem, iz težkega socialnega stanja ljudstva je na Ruskem nastal realistični roman, iz opozicije proti materialističnemu mehaničnemu pojmovanju življenja pa se je dvignil individualizem romantike in njen roman. Forme življenja vplivajo tudi na forme umetnosti. Moderni človek, kakor ga je ugledal umetnik, živi tudi v modernem romanu. — Ne tako v historičnem romanu, ki je enkrat dobil svojo obliko in tudi naprej v njej živetaril — a krepko živetaril, kajti vsi elementi, ki se niso mogli sprijazniti z novimi literarnimi naziranjmi, so hvalili historični roman, ker jih je zazibaval v stare ideale. Kot plod neke splošne literarne šole je bil seveda ravnotako upravičen kakor druge literarne vrste, ki so se tedaj gibale v istem pravcu. Forma njegova je taka: V kako zgodovinsko dobo je projicirana tipična fabula, ki je skoro v vseh takih romanih enaka, skoro šematična: Razmerje in vloge oseb, ki naj bodo nositelji dejanja, so v enem romanu take kot v drugem, česar posledica so podobni konflikti, podobni motivi in prizori. Zgodovinska doba je ponavadi precej prosto naslikana, včasih doseže tudi historično resničnost, ako je pisatelj napravil dovolj zgodovinskih študij. Drugače je z osebami, ki so v zmislu tradicije romana plod pisateljeve fantazije, da z njihovo romantično zgodbo osladi čitanje. Tu je tradicija tako močna, da se pisateljeva sila ustvarjanja skoro vsa izgubi v šablonah. Mesto historično poglobljenih oseb imamo stilizirane figure, ki so danes take kakor nekdanj. Baš pri njih čutimo pomankljivost zgodovinske resničnosti, ker vidimo, da niso in-

dividui, ampak idealizirani tipi. Namesto da bi se poglobil v zgodovino, se tako od nje oddaljuje: namesto zgodovinskih oseb dobimo ljudi, od katerih je toliko specielno zgodovinskega abstrahirano, da jih porabimo lahko za vsako dobo. Ravno tu bo treba nastopiti nasprotno pot, ako hočemo dobiti zgodovinski roman, ki se bo lahko meril z drugimi vrstami. Ta roman ne bo več neke čisto vsakdanje zgodbe projiciral v zgodovinsko dobo, kajti to ni pot v zgodovino, ampak beg pred njo. Zmaga nad snovjo je bistvo umetnika, ki se pa v sedanjem historičnem romanu temu boju izogne, da ima vrednost za nas le zgodovinska slika, ki jo pa tudi drugod lahko dobimo; osebe in njihova tipična zgodba so toliko zgodovinske, kolikor si je človek v vseh dobah enak ostal. A mi hočemo zgodovinski roman, kjer bo dejanje in zgodovinska slika zaradi oseb, ne pa narobe. Kar nam zgodovina podaja kot fakte, rezultate življenja, isto mora umetnik zopet izpremeniti v življenje, s svojo intuicijo mora prehoditi pot do njih, kar je zgodovinar dosegel po poti eksaktnega raziskovanja. Če hočem zgled navajati, bi pokazal na Schillerjevega Valenštajna. Kakor nam sodobni roman kaže človeka našega časa, tako naj historični roman kaže historičnega človeka, ne pa stiliziranih figur, kot jih je podajala idealistična šola. — Ne bi napravil za en roman toliko besed, govoril sem o celi vrsti in o njenih napakah. Sedanja najbolj poznana oblika je vzrok, da mora pisatelj napraviti naravnost Sisifovo delo, preden nas v njenem okviru zainteresira. — Deželičev roman ne spada med boljše, ampak je daleč doli pod mejo, kjer se začenja umet-

ČRNOGORSKI TOP PRED SKADROM.

nost. Snov je vzeta iz dobe prvih hrvaških kraljev v Sisku, ko politično udarijo skupaj bizantinski, nemški in madjarski živelj, religiozno pa staroslovansko poganstvo, krščanstvo zapadnega obreda in pa Ciril-Metodovo bogoslužje, čas, ko se iz naplavine vzhodne in zahodne kulture dvigne s krščanstvom pomlajeno hrvatstvo. Velika naloga, da se ta veliki kompleks vsaj izdaleka uprizori v dejanju. Pisatelj iz idealistične šole starega kova je to le redkokdaj poizkusil. Največkrat referira kot arheolog, ali pa prav naivno v dialogih posameznih oseb pripoveduje zgodovino. Kar vidi se, kako ima pred očmi neki publikum, kateremu strašno malo zaupa; vsako stvar mu po dvakrat pove, najmanjšo misel v najbolj dolgovernih stavkih razloži, da bralec z veliko koristjo posamezne odstavke preskakuje. Jako lepo govori o krščanstvu; ob takih prilikah pride ves sladki idealizem navdušenih časov do veljave, da ga ima človek nazadnje že preveč. Vse dejanje je osredotočeno na konflikt med nacionalno in parazitsko nemško strujo v deželi, s katero gre tudi ljubezenska zgodba paralelno. — Zunanjih anahronizmov menda ne bo, toliko več pa notranjih, skoro bi rekel, da je ves roman anahronizem. Mišljenje in govorjenje teh ljudi je tako, kot kakega navdušenega Ilirca. Zgodovinske dogodke, sliko starorimske in bizantinske in domače kulture gledajo osebe romana z očmi arheologa našega stoletja. Ljubavni prizori in pogovori so naivno dolgoverni, da bi jih v drugi zvezi lahko porabili za parodijo zaljubljenecv in naše ali tudi hrvaške patriotične dobe. — Toda priznati moramo, da ima pisatelj mnogo rutine v tem, kar imenujemo kompozicijo, zaplet in razvozlanje romana; navdušen bralec ga bo prebral v eni sapi do konca. A osebe so čisto šablonske, kot jih je najti v sto delih slabše kakovosti, da izobražen človek od njih ne bo imel estetičnega užitka, ampak lahek smehljaj. — Koliko se je že tradicije razrastlo po historičnih romanih, bo vsak lahko spoznal, če naše delo primerja s Finžgarjevim, ki je, dasi veliko večja umetniška potencia, tudi mnogokrat običal na tradicionalnih potih historičnega romana. Kako nemerodajna je tudi kompozicija za umetniško vrednost, nam je tudi takoj jasno iz primera s Finžgarjem, ki v okviru tradicionalne forme visoko nadkriljuje Deželića, dasi je njegov roman manj enotno zgrajen. S tem pa hočem samo povedati, da je ta nesorazmernost ravnotako majhna slabost Finžgarjeva, kot dobra kompozicija Deželićeva vrlina. — Ker že omenjam Finžgarja, treba, da omenim podobnost med obema, zlasti glede kompozicije in značajev; seveda mi niti izdaleka ne pade v glavo trditev, da je Finžgar svoj roman napravil po Deželiću; ampak ta podobnost je dana s tradicijo historičnega romana. — Ljubezenski par Tihomil-Milena (Finžgar: Iztok-Irena) ima pretrpeti najhujše intrige od demonske Nemke, kneginje Gertrude, in njenega zvestega oproda Gotšalka (Finžgar: Teodora-Azbad), kajti kneginja bi rada krepkega Hrvata Tihomila, Gotšalk pa Mileno. Ker se kneginja pri svojem načrtu osramoti, vrže Tihomila v podzemsko ječo, iz katere ga osvobode njegovi prijatelji s pomočjo stare čarovnice v gradu, kakor

Epafrodit Iztoka s pomočjo izdajalskega Spiridiona. Seveda se zgodba konča tako, kakor je treba: Tihomil dobi Mileno, hudobneže pa zadene kazen. Ravnotako propade knez Braslav, ki se je dal izkoriščati in voditi od nemške politike, katere duša sta bila kneginja in Gotšalk. — A koliko bolj življenjapolne so Finžgarjeve osebe kot Deželićeve: Tihomil blede, izidealizirana figura, skonstruirana iz nekega krščanskega in narodnega ideala — a tu Finžgarjev Iztok, tudi iz idealistične šole, toda živ, iz mesa in krvi. Toliko bolj konkretna je Finžgarjeva Irena kot pasivna, čisto sladkorna Milena pri Deželiću. Tudi strastna Nemka Gertruda daleko ne dosega demonske Theodore. Oseb kot Epafrodit, Upravda, Tunjuš nima Deželić, kajti župan Mironja, knez Braslav, madjarski vojvoda so čisto enostavne figure, napravljene po vzorcih, od katerih je še daleč do one meje, kjer osebe žive same iz sebe, brez opore nekih idej. Dobro je izražena čarovnica Kata, kot pri Finžgarju Spiridion-evnuh. — V obeh romanih je torej tipična zgodba, s tipičnimi osebami in dejanjem, vtaknjena v neko kulturno sfero, v kateri hoče pisatelj oživiti svoje, kolikortoliko po zgodovini dane ideje. Kolikor je umetnik, toliko bo napravil iz tradicionalnih figur žive osebe in značaje, seveda ne historične, in to je premalo za historični roman. — Deželić se redko povzpne do življenjske resničnosti svojih značajev, kar je Finžgar dosegel, kaj šele do historične resničnosti. Vrhutega je njegov slog, ki se niti izdaleka ne da primerjati s Finžgarjevim, idealno razblinjen, da se večkrat začuti, kot bi človek bral kolportažni roman v sto zvezkih. Ne delal bi mu rad krivice, on je še iz prejšnje dobe, ko je bil njegov način pisanja in slikanja oseb v modi, govoril sem predvsem o našem razmerju do zastarele forme historičnega romana. — Kakor nas v romanu iz sodobnega življenja zanima problem človeka našega časa in njegova usoda, tako nas v historičnem romanu problem človeka dotične dobe, ne pa idealno stiliziran karakter iz neke literarne šole, kateremu se v svrhu zgodovinskega značaja obesi nekaj zgodovinskih dogodkov na vrat. Ako se je sodobni roman otrese romantičnih zunanjih dogodkov, zakaj bi moral zunanji dogodek prevladovati v historičnem romanu? Zakaj bi ravno historični roman imel pravico hoditi po izvoženih starih potih in klicati v življenje mrtvo literarno strujo? Sicer so pa to komaj zgodovinski romani, ako odštejemo zgodovinsko sliko, kajti potem bi morali tudi Hamleta imenovati zgodovinsko dramo, ker je nekaj zgodovinskih oseb notri. To so pravzaprav moderni romani, dejanje z »občečloveškimi konflikti« (čas, 1913, str. 151.), a baš teh se izogiblje pisatelj in polaga vso važnost v romantično zgodbo in kulturnozgodovinsko sliko. Toda to je delo zgodovinarja — od umetnika zahtevamo nekaj drugega, česar nam zgodovinar ne more dati: življenje historičnih oseb, njihovo mišljenje in dejanje, kar bo ilustriralo zgodovinsko dobo. Dosedaj pa sta bila zgodovinska slika in zgodba nekaterih oseb samo na zunanje skupaj zlepljena.

Dr. J. Šitc.